

БОЦМАН А. В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ТРИГОНАЛЬНА АПРОКСИМАЦІЙНО-АСИМПОТИЧНА МОДЕЛЬ ПОРІВНЯННЯ ГЕРМАНСЬКИХ МОВ

Стаття пов'язана з проблемою створення ефективної моделі аналізу мовних явищ германських мов. У мовному аспекті окреслюється пангерманський тригон і мікротригональна модель. Найефективнішою є медіальна тригональна модель, яка позбавлена як гіперузагальнення, так і ультрадеталізованого занурення.

Ключові слова: германські мови, тригональна модель порівняння, англо-саксонська, фризська, нижньосаксонська, нідерландська мови.

Статья связана с проблемой создания эффективной модели анализа лингвистических явлений германских языков. В лингвистическом аспекте очерчивается пангерманский тригон и микротригональная модель. Самой эффективной представляется медиальная тригональная модель, которая лишена как гиперобобщения, так и ультрадетального погружения.

Ключевые слова: германские языки, тригональная модель сравнения, англо-саксонский, фризский, нижнесаксонский, нидерландский языки.

The article is connected with the problem of creating the effective model of analysis for Germanic language linguistic phenomena. Within the linguistic aspect the trigon pan-Germanic and microtrigon models are drawn. The most effective is the intermediate thriangular model which has neither hypergeneralisation nor ultradetailed penetration.

Key words: Germanis languages, trigon model of comparison, Anglo-Saxon, Frisian, Low Saxon, Dutch.

Постанова проблеми та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Реконструкція давніх мов є однією із складніших лінгвістичних проблем, яка потребує для розв'язання не лише залучення об'ємного мовного матеріалу, але і використання принципів дослідження, які є найефективнішими у процесі отримання достовірних результатів. Реконструкція прадавніх процесів, виявлення специфіки їх архітекtonіки має велике значення для розуміння змін, що відбуваються у сучасних мовах. Одним із результативних реконструкційних шляхів є порівняння споріднених мов. Це дозволяє не лише визначити домінантні мовні форми у межах однієї мовної групи (підгрупи), але і виокремити найзагальніші форми, які функціонують у мовній родині.

В історичній германістиці панує традиція порівняння східних, західних і північних мов. Це мало місце не лише у лінгвістичних працях младограматиків [1], але і у працях середини двадцятого сторіччя [2]. Ця тенденція зберігається і у двадцять першому столітті як у

фонологічних працях [3], так і у дослідженні синтаксису германських мов [4]. Такі традиції укладаються у модель, яку можна окреслити великим пангерманським тригоном, верхівками котрого слугують східногерманські мови, південногерманські (західногерманські) а також північногерманські. Спільногерманська (протогерманська) мова набуває тригональних обрисів.

Але таке окреслення є доволі узагальненим. Альтернативним варіантом пангерманському тригону виступає парентальний мікротригон, коли, наприклад, давньоанглійська мова розглядається в аспекті діалектів давніх англів, ютів і саксів [5; 6]. За наявності доволі полярних підходів у германістиці поза увагою залишається медіальна сфера, яка позбавлена як дещо суперузагальнюючих підходів, так і занадто дріб'язкового, прискіпливого пошуку мікрофлуктуацій, які іноді є настільки малосуттєвими, що їх важко тлумачити однозначно.

Зв'язок цієї проблеми з науковими та практичними завданнями полягає у спробі виокремити медіальний підхід, який би дозволив ефективніше здійснювати дослідження в історико-лінгвістичному аспекті з метою повнішої реконструкції відповідних мовних форм і процесів. Окреслення кордонів медіального підходу дозволить чіткіше здійснити селекцію мовного матеріалу з метою подальшої реконструкції розвитку, зокрема, германських претерито-презентних дієслів.

Постанова завдання (цілі статті). Уточнення, удосконалення і поглиблення ефективності тригонального принципу порівняння германських мов в аспекті реконструкції процесів розвитку мовних форм (зокрема, претерито-презентних дієслів) є основним завданням цієї статті.

Актуальність дослідження полягає у тому, що пошук шляхів дослідження і реконструкції мовних форм на медіальному рівні є доволі складним завданням, яке потребує аналізу не лише мовного матеріалу, але і даних історичної науки, результатів археологічних розвідок.

Наукова новизна поданого матеріалу полягає у тому, що здійснюється спроба окреслити шляхи медіального підходу до виявлення специфіки розвитку граматичних форм, відмежовуючись як від гіперузагальнюючих підходів пангерманського охоплення наявних лінгвістичних фактів, так і від ультрамікродеталізованого дослідження, коли за стосами незначних лінгвістичних флуктуаційних, варіативних змін важко помітити основні тенденції розвитку.

Об'єктом дослідження є історичні, археологічні відомості, що пов'язані з народами, племенами – носіями давніх германських мов, діалектів, говірок; а також лінгвістичні відомості, які були зафіксовані у відповідні історичні періоди.

Предметом дослідження є тригональний принцип історичного порівняння германських мов у медіальному наближенні з метою виявлення характерних закономірностей розвитку граматичних форм, зокрема претерито-презентних дієслів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-порівняльні дослідження германських мов традиційно прийнято здійснювати у тригональному порівнянні східногерманських (готських) джерел, північногерманських (давньоісландських) та західногерманських (давньоанглійських) писемних пам'яток. Традиційно готські біблійні тексти прийнято пов'язувати з четвертим сторіччям [7:2], наголошуючи на датах життя перекладача біблійних текстів, готського аріанського єпископа Улфіли [7:195]. При цьому побутує думка, що рукописи готської Біблії, які дійшли до нашого часу, були написані в Італії приблизно у 500 р. н. е. [7:196]. В історичній германістиці готські джерела розглядаються як найдавніші.

Перші скандинавські написи датують третім-четвертим сторіччями, пізніші пам'ятки датуються серединою одинадцятого сторіччя [7:2]. Серед західногерманських мов найчисленнішими пам'ятками репрезентована давньоанглійська мова, найдавніші джерела датуються сьомим сторіччям [7:3]. Фризські пам'ятки датуються чотирнадцятим сторіччям, давньосаксонські джерела (йдеться про континентальних саксів), які іноді називаються нижньонімецькими, датуються дев'ятим сторіччям. Нижньофранкські, що також називаються давньонижньофранкськими або давньоголандськими, датуються 1200 роком [7:2–3].

Але такі порівняння не завжди враховують дійсний стан речей. В лінгвістичні науки і досі панує думка про те, що найдавнішими об'ємними германськими джерелами є переклад євангельських текстів, які були здійснені готським єпископом-аріанином Улфілою. Догматичною є впевненість не лише щодо авторства Улфіли, але і щодо того, що рукописи V ст. зберегли у недоторканості мову IV ст. Все це і досі панує у дослідженнях готської Біблії. Ця догма була підтримана завдяки праці Вреде [8], який вважав правдоподібнішим "існування суто

механічного переписування текстів”. Але його праця була написана заради спростування доволі аргументованого твердження, що з’явилося у 1874 році, в якому Беценбергер (Bezzenberger “Die A Reihe im Gotische”), не заперечуючи авторства первісного перекладу Улфіли, довів, що текст готської Біблії – це текст конкретного періоду, а саме періоду панування готів у Італії від 439 до 553 р.; мова біблійних текстів є мовою VI ст. [9:33–34]. Такі факти дозволяють зробити припущення про те, що між готськими та давньоанглійськими пам’ятками є різниця лише у сто років. Це змушує замислитися про обережне і помірковане порівняння зафіксованих граматичних форм та пошук можливих відповідностей. Але цим питанням не завершуються суперечності, що мають місце в історичній лінгвістиці.

Найсуперечливішим залишається і досі питання про генетичну єдність західногерманських племен. Ще О. Бремер ставив це під сумнів. “Діалектичні особливості, котрі визначаються нами специфічними для західногерманської, як доведено, виникали або принаймні розповсюджалися в діалектах цієї групи лише на початку нової ери. Таким чином, та єдність, котра відновлюється лінгвістичною наукою, не є споконвічною, навпаки, споконвічним було існування декількох діалектів, котрі лише пізніше змилися у свого роду єдність, лише тому, що яка-небудь особливість, первісно властива лише одному з діалектів, отримала розповсюдження в інших, або через те, що нові явища відразу проникали в інші діалекти” [10:809–810].

О. Бремер виходить з первинної самостійності англофризької та німецької у відповідності до поділу, прийнятому в науці того часу, і вважає, що між ними було те, що можна назвати контактним розвитком.

Наступним етапом справедливої критики прямолінійних схем прамовної теорії, з її традиційною реконструкцією “родовідного дерева” германських мов, було повне заперечення “примари” (Phantom) західногерманської племінної та мовної єдності – концепція, котру найпоспідовніше намагався обґрунтувати Ф. Маурер. Доводячи наявність особливо тісного історичного і мовного зв’язку між північними та приельбськими германцями (ермінонами, майбутніми носіями південнонімецьких діалектів, алеманського і баварського), Маурер доволі сумарно розглядає 12 ознак мовної спільності західних германців, котрі висувалися його попередниками, і приходить до висновку, що вони або мають хибний характер, або не є сумісними

новоутвореннями, або не є специфічними для західногерманської, або належать до пізнішого часу (як західногерманське подовження приголосних, що репрезентує найчіткішу і найширшу за своїм лексичним охопленням мовну ознаку західногерманської єдності [11:68–69]).

До точки зору Маурера в обережній формі приєднався У. Шварц. Він вважає “приморську” (тобто інгвеонську) говірку (*das Nordseegermanische*) “самостійною германською мовою”, вважаючи разом з тим, що “було б краще”, вслід за Маузером, відкинути старе поняття “західногерманської, якщо під ним розуміється мовна єдність, що існувала з давніх давен” [12:269].

Аналізуючи принципи порівняння мов необхідно зазначити, що у порівняльній граматиці германських мов і досі конкурують дві класифікації: традиційна, абстрактна і статистична, що ґрунтується на механічному співставленні найдавніших писемних пам’яток цих мов з виниклими на їх основі сучасними національними мовами (та їх основними говірками), і нова, історична і динамічна, що склалася з результатів застосування методів сучасної лінгвістичної географії до племенних діалектів давніх германців [13:9–10]. На традиційній класифікації побудована граматика германських мов В. Штрайтберга [14:13–15], класичного представника младограматичного напрямку. Характерно, що її відтворюють без будь-яких виправлень і Г. Хірт [15:20–25], новатор у галузі порівняльної граматики, і наступний за ним американець Е. Прокошем [16:14–22]. Г. Красс згадує про зв’язки між давньогерманськими діалектами, визначеними німецькою діалектографією, але з “практичних міркувань” він також дотримується традиційної схеми [17:25–26]. Ця класифікація побудована за принципом “родовідного дерева”, зображує складний мовний розвиток від давньогерманських писемних діалектів до сучасних національних мов за механічним принципом послідовної диференціації на “гілки” та “гілочки” і репрезентує абстрактну схему, що не відповідає ні історичним фактам, ні даним сучасної лінгвістичної науки. Сліпе використання “жорсткого” конструкту родовідного дерева германських мов унеможливлює здійснити процес реалістичної реконструкції мовних форм на певному історичному етапі, а помилкове твердження щодо часового співвіднесення готських сакральних текстів змушує обережно ставитися до мовного матеріалу, репрезентованого у цих рукописах.

У цьому плані і використання пангерманського великого тригонального принципу порівняння мов потребує поміркованого та обережного ставлення.

Виклад основного матеріалу. Спроба здійснити реконструкцію певних мовних явищ (наприклад, відслідкувати розвиток претеритопрезентних дієслів з їх поступовим перетворенням у модальні та допоміжні дієслова) потребує критичного осмислення наявного інвентаря і традицій, які існують у порівняльно-історичній лінгвістиці германських мов. У цьому плані дослідження англійських претеритопрезентних дієслів, які сформували найбільшу групу у порівнянні з іншими германськими мовами [18:265–272], а також набули широкого функціонування в сучасній англійській мові, виглядає доволі цікавим. Але порівняння давньоанглійських джерел з готськими та скандинавськими виглядає дещо “примарно”, тоді як порівняння діалектних варіантів давньоанглійської (фактично англосаксонської на той час) може бути віддзеркаленням процесів мовних контактів давньогерманських племен, які сформували у подальшому англійську націю, у період їх співіснування на континенті, до їх переселення на Британські острови. Сама по собі англосаксонська мова (з огляду на її мультискладовість) може розглядатися у першому наближенні як апроксимація до формування домінуючої мови Британських островів. Перехід до медіальної моделі порівняння мов уможливить підвищити ефективність пошуку форм для подальшої реалістичнішої реконструкції. Не слід забувати, що апроксимація окресленої моделі не може бути абсолютною. Навряд чи можна здійснити реконструкцію мовних явищ повністю, з усіма деталями й особливостями. Тому апроксимація є не абсолютною, а асимптотичною, тобто такою, яка ніколи не досягне остаточного рівня відтворення (реконструкції). Ґрунтуючись на уніфікованій схемі Р. Келера, Ю. Б. Корякова [19:16] 500 р. до н. е. можна визначити умовним початковим етапом, від якого ідентифікується спільногерманська мова в системі індоєвропейських мов. На межі 250 р. до н. е. самоідентифікується північногерманська мова, у період між 100 р. до н. е. та Різдом Христовим виокремлюється південногерманська (західногерманська) мова. До цього ж періоду, але трохи пізніше, належить виокремлення з північногерманської мови східногерманської мови. У 250 р. н. е. ідентифікується спільноскандинавська мова, а також три групи західногерманських мов:

ерміонська, іствеонська, інгвеонська. Існування готської мови, як окремої гілки східногерманських мов, датується приблизно 300 р. н. е. Остготська мова зникає приблизно у 700 р. н. е., вестготська – у 900 р. н. е. Кримськоготська мова поступово починає виходити з ужитку після 1500 р., а у 1700 р. зникає остаточно.

Після 250 р. н. е. диференціюються мови давніх саксів, давніх англів, давніх ютів, давніх фризів. Після 500 р. н. е. мова давніх саксів розпадається на дві гілки. Частина саксів мігрує на Британські острови. Континентальна давньосаксонська мова потрапляє до іствеонської групи, поступово формуючи нижньонімецький діалект. Після 500 р. н. е. формується давньоанглійська (англосаксонська) мова, утворюється британський діалектний тригон (внутрішньобританська тригональна мікромодель, вершини якої утворені давньосаксонською мовою та мовами давніх англів і ютів). У 700 р. н. е. давньофризька мова теж залучається як складник давньоанглійської мови. Тригональна модель набуває обрисів тетрагону, але ці обриси не є чіткими, бо вплив фризської мови на англійську навряд чи був суттєвим.

На зламі 1100 р. н. е. давньоніжньофранкські діалекти іствеонської групи формують середньонідерландську мову, а також входять як складники до нижньонімецького діалекту. Середньонідерландська мова перебувала під впливом фризської мови до 1250 р. н. е.

Іствеонська та інгвеонська групи західногерманської мови мають спільну межу (грань дотику), яка формується шляхом перетину (переплітіння) мови континентальних саксів, яка перейшла до іствеонської групи, з мовою британських саксів, яка була одним із складників давньоанглійської мови. Між розгалуженнями мови давніх саксів знаходяться як нідерландська мова, що належить до іствеонської групи, так і фризська мова, яка належить до іствеонської групи.

Наявність такого мовного перетину свідчить про можливий взаємний вплив та спорідненість нижньонімецьких діалектів (у які трансформувалася давньосаксонська мова під впливом давньоніжньофранкських діалектів), нідерландської, фризської та англійської мов.

Питання про спільність походження західногерманських племен та про їх давні переселення у першому тисячолітті до нашої ери не може бути хоч якось певно розв'язане на підставі даних сучасної історії та археології. Але характерно, що в етногенетичному міфі, записаному у

Тацит (кінець I ст. н.е.) з п'яти основних груп германців, котрі названі у плінія, лише три, а саме інгвеони, іствеони та ермінони, пов'язують себе із спільним предком – народженим землею богом Туісто та його сином Манном (*Germania*, cap. 2, § 2). Міф цей показує, що кожна з цих трьох племенних груп, визнаючи своє родство з двома іншими, шанувала свого особливого божественного предка. Між тим культові союзи на даній сходинці суспільного розвитку пов'язані із союзами племен і зазвичай свідчать про спільність походження принаймні основного ядра такого союзу, а відповідно, є опосередкованим свідченням існування спільного діалекту у кожного з них. Ще менше є підстав ставити, вслід за Маурером, під сумнів історичну єдність цих трьох основних західногерманських племен та їх діалектів. Наявність об'єднуючого їх етногенетичного міфа, що розповідає про їх спільне походження, є доволі важливим свідченням, якщо не на користь їхньої реальної генетичної спільності, то принаймні на користь того, що у першому сторіччі нашої ери вона сприймалася як така на основі давніх міфів культових об'єднань, а міфи ці, за оповіданням Тацита, були закріплені у “стародавніх піснях” (*antiqua carmina*), котрі “були у них єдиним видом пам'яті (про минуле) і аналів” і в котрих вони прославляли “походження народу і (його) родоначальника” (“*originem gentis conditorumque*” – *Germania*, cap. 2, § 2).

Стосовно мови, не торкаючись суперечливого питання про генетичну (“прамовну”) спільність західногерманської, що важко довести за всіх обставин, необхідно принаймні визнати наявність тіснішого контактного розвитку, мовного спілкування та обміну між сусідніми племенами західної Німеччини, близько спорідненими за походженням та мовою, на підставі тісних історичних і культурних зв'язків і взаємодій між ними, як учасниками тих же культових і військових племенних союзів і пересувань у пошуках нової осілості, що не виключає, безумовно, можливості подібних же, але менш інтенсивних зв'язків з північними германцями по той бік протоки [20:151–152].

На початку нашої ери давні германці на обмеженій території свого розселення складали ще тісно між собою зв'язану групу близько споріднених племен, що розмовляли на близьких діалектах однієї мови, між носіями котрих можливо було безпосереднє мовне спілкування. Диференціація германських племенних діалектів у процесі територіального розходження споріднених племен супроводжувалася

взаємодією і зближенням у результаті мирних стосунків і військових зіткнень у рамках племенних союзів (германських *Groszstämme*), що сформувалися вже у I–III ст. н. е., і які зіграли вирішальну роль в епоху великого переселення народів. До складу цих військових об'єднань входили разом із близько спорідненими і віддаленішими за своїм родством германські племена, а іноді, і племена зовсім не германського походження. Народності формувалися на завойованих територіях з іншомовним населенням, що підпало під германізацію. До складу цих народностей, у межах феодальної держави, що формується, входили різні за своїм походженням племена: так, під владою франків (іствеонів) у державі Меровінгів і Каролінгів об'єдналися алемани, баварці (ермінони), а потім і сакси (інгвеони). Разом з тим об'єднуючі тенденції всередині мови народності супроводжувалися новою мовною диференціацією за феодальними територіями і новими процесами наближення в результаті економічних, політичних і культурних зв'язків і стосунків між територіями і особливо (в результаті) зростання міст зі змішаним складом населення і більшою рухомістю населення. Економічне, політичне, культурне обособлення вело до обособлення мови (Нідерланди, Швейцарія, Шотландія); в залежності від конкретних історичних умов цей процес в одних випадках призвів зрештою до утворення самостійної національної мови на базі групи територіальних (у минулому племенних) діалектів (нідерландська мова на нижньофранкській основі з елементами фризської у її голандському різновиді); в інших випадках діалектна і навіть національна диференціація не призвела до розриву єдності спільної літературної мови, не зважаючи на потенціальні можливості такого розриву (німецька Швейцарія, Шотландія). Виокремлені мовні території (Нідерланди, Швейцарія, Люксембург – для німецької мови, Шотландія – для англійської) за звичай вважаються районами реліктів (архаїзмів) у результаті ізоляції від новоутворень тієї мовної області, з котрої вони виокремилися. Насправді вони демонструють численні місцеві новоутворення, що теж обмежені їх власною територією, і що не отримали широкого розповсюдження [21:545].

Протилежний випадок репрезентує розвиток нижньонімецької мови. Мова давніх саксів (давньосаксонська), до їх насильницького включення до варварської імперії Карла Великого, була самостійною племінною говіркою (інгвеонською) з різко вираженими особливостями

фонетичного і граматичного характеру, що споріднює її з англосаксонською і фризською значно більше, ніж з верхньонімецькою. В результаті консолідації німецької народності, а потім німецької нації потенції її самостійного розвитку, що виявилися дуже яскраво у XIV–XV ст., у період підйому ганзейського союзу північнонімецьких міст, не отримали подальшого розвитку, і нижньонімецька, як, до речі, і залишки фризської в Німеччині, поступово перетворилися у групу північних діалектів німецької мови (Plattdeutsch).

Нарешті, утворення національних мов у результаті “концентрації діалектів, що обумовлено економічною і політичною концентрацією” [21:545], супроводжувалося ще складнішим процесом мовної інтеграції, взаємодії і змішування різних територіальних діалектів. Основою загальнонаціональної мови стає діалект головного економічного, політичного і культурного центра країни (Лондон в Англії), або провідної у тих же аспектах феодальної території (змішаний за своїм походженням колоніальний діалект “саксонських земель” у Німеччині).

Таким чином замість спрощеної і прямолінійної схеми абстрактної класифікації груп споріднених мові діалектів як “гілок” і “гілочок” родовідного дерева реальна їхня історія вимальовується як складна картина взаємодії і змішування, що обумовлена конкретними соціально-історичними відносинами, історією народів-носіїв мови.

Для відновлення ранніх, найдостовірніших етапів процесу взаємодії германських племенних діалектів необхідне по-перше узгодження даних мови із свідченнями історії: свідоцтвами античних істориків, матеріалами археології (у тих кордонах, нажаль, які не завжди дотримуються, у котрих німі археологічні пам’ятки можуть свідчити про племенні і мовні відносини). З лінгвістичної точки зору стародавні писемні пам’ятки германських мов, відносно пізні і часто однобічні за своєю жанровою специфікою, можуть бути доповнені вивченням частково значно ранніх германських запозичень у мовах сусідніх народів (фінських, балтійських, слов’янських тощо), германських власних імен і запозичених слів у творах античних і ранніх середньовічних авторів, германських глос у середньовічних латинських пам’ятках і подібних нелітературних матеріалах.

При цьому завдання дослідження полягає не в тому, щоб розглядати той або інший писемний діалект як монолітне ціле, в його фонетичній і граматичній системі, як ізольовану “гілку” або “гілочку”

родовідного дерева, а у максимальному розшаруванні свідчень писемної пам'ятки, що дозволяє на підставі суперечностей писемної традиції відтворити динаміку мовного розвитку, складні процеси діалектної диференціації та інтеграції, взаємодії та змішуванні, які породжені соціально-історичними відносинами. Методологічним зразком такого розслідування є дослідження давньосаксонської мови, яке виявило її справжню інгвеонську основу під пізнішими нашаруваннями франкських впливів [20:126–129]. Необхідно врахувати і те, що мала місце давня генетична спільність між давньоскандинавською (за виключенням готської) і західногерманськими говірками, що виникла у результаті контактного спілкування, яке тривало через вузькі протоки і острови Ютландського архіпелагу (у пізніший період, вже після уходу готів, і до переселення англів і саксів до Британії, з I до V ст. н. е.) [20:131]. Доля континентальної нижньосаксонської мови була пов'язана із впливом франкської мови з поступовим перетворенням мови континентальних саксів на нижньонімецький діалект німецької мови (це відбувалося з IX до XVI ст.) [20:161].

З іншого боку, помилковим є об'єднання нижньофранкського з нижньосаксонським на підставі негативної ознаки відсутності перебоя у цих діалектах. Якщо нижньофранкський історично пов'язаний з іншими групами франкських діалектів, то нижньосаксонський – діалект континентальних саксів, у минулому був об'єднаний з фризьким та англосаксонським (давньоанглійським) діалектами. Вони утворюють інгвеонську племенну групу західно германських діалектів, тоді як франкський діалект є іствеонським, а баварський і алеманський (разом з лангобардським – ермінонським, у відповідності із самоназвами західно германських племенних союзів, що засвідчені у Плінія і Тацита [20:145–146].

Обриси медіального тригону починають окреслюватися, коли йдеться про так звані “інгвеонізми”, тобто про ті спільні ознаки (ізоглоси), котрі об'єднують інгвеонську групу західногерманських мов (фризьку, англосаксонську, давньосаксонську). В давньосаксонській мові інгвеонізми були частково перекриті шляхом взаємодії з іствеонською в результаті розповсюдження саксів з території їх колишньої осідлості на узбережжі Північного моря на схід від гирла Ельби на первісно іствеонські території від Ельби до Везера у бік Рейна. Інгвеонізми перекриваються також і пізнішими, інтенсивнішими

франкськими впливами (наси́льницьке включення до франкської держави Каролінгів, з кінця VIII ст., та подальші культурні зв'язки з верхньонімецькою територією). Давньосаксонська об'єднується з іншими інгвеонськими говірками (англосаксонською, фризською) цілим рядом яскраво виражених фонетичних і граматичних ознак (їх налічуються 10). Діалектографічне розшарування писемних пам'яток відновлює споконвічні зв'язки давньосаксонської з іншими інгвеонськими говірками, що були перекриті (франкськими) нашаруваннями [20:145–149].

Доволі примарні, первинні обриси медіального тригону у межах західногерманських мов можна помітити вже при аналізі історичних хронік, літописів. У давніх історичних джерелах (британський церковний письменник Гільдас, нар. біля 500 р.) германці називаються *Saxones*. Папа Григорій Великий і грецький історик Прокопій (жив у середині VI ст.) називають їх *Angli*. Також серед мешканців Британії Прокопій називає фризів. На материку була поширена назва *Angli*, очевидно, з метою диференціації острівних і континентальних саксів, котрих Беда називає *vetuli Saxones*, а король Альфред – *Eald – seaxnan* “давніми саксами”. Подвійною назвою (*Angli – Saxones* “англо-сакси”) першим починає користуватися у другій половині VIII ст. історик лангобардів Павло Диякон [5:12]. Сакси і англи згадуються серед континентальних германських племен. Але Тацит не називає саксів, перелічуючи германські племена у своєму творі “*Germania*”. Назва “сакси” вперше згадується Птолемеєм у середині II ст., вони мешкали на території сучасного Гольштейна. В III ст. *Saxones* (“саксами”) і *Franci* (“франками”) римляни називають германські племена, що грабували береги Галії та Британії. В III ст. берегова територія під назвою *Litus Saxonicum (per Galliam, per Britanniam)*, що потерпала від набігів цих племен, підпорядковується особливим військовим командирам (*comites*). Ймовірно, що ця назва, подібно до назв “франки”, “алемани”, була дана лише одному із племенних союзів, що виникли у II ст., члени котрого, прямуючи на захід, включали до своїх лав або витісняли інші племена (наприклад, хавків – *chauci*), або підкоряли їх собі (наприклад, фризів). Переселення на Британські острови мало відбуватися або з первісної батьківщини, тобто з сучасного Гольштейна і сусідньої області між гирлами Ельби та Везера (район Штаде), або з областей, що лежать далі

на захід. Зараз вважають за ймовірніше, що переселення відбувалося із східних районів, що знаходяться у гирлах Ельби та Везера.

Розселення саксів по материку відбувається лише в VI–VII ст. Область їх розселення тягнулася від Ейдера на північ, від лінії, що проходила приблизно від Кіля до Лауенбурга, вздовж Ельби, Заале на схід, і від лінії, що проходила до Ольпе. На заході кордон цієї області проходив через Ельберфельд, Есен, Бохольт, Апельдорн до Рейдер-Зе, за виключенням тих місць на узбережжі, де мешкали фрізи. Але ця велика територія у мовному плані не була гомогенною. Там жили племена, які нещодавно були підкорені саксами або приєдналися до них. Важко судити, чи був поштовхом для переселення той факт, що у Байє та гирлі Дуали були поселення саксів, що згадувалися ще Григорієм Турським. Вони могли бути лише укріпленими пунктами морських піратів, що зустрічалися пізніше у норманів [5:13].

Англи (Angli) згадуються вже у Тацита (Германія, гл. 40), але він не вказує точно місце їхнього поселення. Принаймні вони належали до племен, що мешкали вздовж нижньої течії Ельби, поряд з котрими він їх перелічує. За Бедою вони походили з країни Angulus (д. англ. Angul), що розташовувалася між територіями саксів і ютів. Етельуерд, англійський граф, що написав біля 1000 р. хроніку латинською мовою, додає, що столицею цієї території був Шлезвіг. І дійсно, ще і досі місцевість між затоками Шлей і Фленсбург зветься Ангельн. Крім того, словниковий склад англійських діалектів на відміну від всієї Англії має більше спільного з північногерманськими мовами; це дозволяє зробити припущення, що спочатку англійці жили на березі Балтійського моря [5:14].

Стосовно фризів відомо, що вони згадувалися як мешканці Британії Прокопієм. Але не зрозуміло, чи переселялися вони численними згуртованими об'єднаннями. Деякі топоніми Англії, наприклад: Фестон, Фристонс, Фресінгфільд у графстві Суфолк, а також Фризінгем у Кенті свідчать, що у цих місцевостях мешкали фрізи. Ймовірним здається, що фризів розглядали як чужинців і відповідно до цього називали їх поселення. Але давність цих назв не з'ясована, тлумачення деяких з них сумнівне [5:15].

Окреслюючи межі медіального тригону доречно дотримуватися думки, що поділ германських мов на північні, східні і західні відповідає первісним територіям розселення давніх германських племен [5:60].

Серед західногерманських мов англо-фризька група помітно відрізняється від німецької (давньосаксонської, давньонижньофранкської, давньоверхньонімецької). При аналізі спільних англо-фризьких особливостей необхідно врахувати, що у наявності немає ранніх фризьких пам'яток (найдавніші рукописи датуються XIII ст.), тому фризька мова здебільшого демонструє вищий ступінь розвитку, ніж давньоанглійська, що відома за давнішими пам'ятками [5:72–73]. У розвитку фризької мови і деяких давньоанглійських діалектів є багато спільних рис, зокрема в кентському діалекті і фризькій мові [5:76]. Доречно зазначити, що не всі суттєві відмінності давньосаксонської мови від саксонських діалектів давньоанглійської мови можна пояснити особливими шляхами розвитку цих мов через їхнє раннє розмежування. Деякі відмінності намагаються пояснити, з одного боку, тим, що населення на материк засвоїло саксонську прамову, близьку до англо-фризької, а з іншого – вплив давньоверхньонімецької. Але у першу чергу необхідно врахувати, що відома давньосаксонська мова не була однорідною в діалектичному аспекті, а пам'ятки, що збереглися, були частіше написані в землях, які стали саксонськими пізніше, а не у місцях первинного поселення саксів. Нічого не відомо про первинну мову континентальних саксів, можливо, що на фрми “Геліанда” вплинув франкський діалект. У деяких дрібних сансонських пам'ятках зустрічаються форми, які є ближчими до фризької [5:78].

Завершуючи окреслення медіального західногерманського тригону необхідно згадати ще про один складник, який посідає дифузну позицію, маючи багато спільного як з англійською, фризькою, так і нижньонімецькою мовою. Йдеться про нідерландську мову. Специфіка її позиції віддзеркалена навіть у її назві. У 1482 р. вперше вживається назва “нідерландська мова”, після 1540 р. ця назва трапляється все частіше. Приблизно у цей же час з нею починає конкурувати позначення “нижньонімецька” (Nederduitsch), що поступово виходить з ужитку протягом XIX ст. Нідерландська мова належить до західної підгрупи германських мов. Вона сформувалася у середині віка на ґрунті племенних діалектів салічних франків (західного варіанта давньонижньофранкської мови) у процесі складної взаємодії з діалектами фризьких і саксонських племен. У сучасній нідерландській мові виокремлюють 6 діалектних груп, з яких північно-східна (саксонські діалекти) розглядається як перехідна між нідерландською

мовою і нижньонімецькими ареалами [22:275–276]. Специфічна позиція нідерландської мови може полягати у тому, що вона виявляє чіткі зв'язки з фризською та нижньонімецькою (саксонською). Західні діалекти фризької мови тривалий час знаходилися у взаємодії з нідерландською мовою [23:335]. Протягом всієї осяжної історії свого розвитку фризька мова контактувала з нідерландською, численні діалекти котрої (у першу чергу північно-західні) сформувалися на фризькому субстраті. Морфологія фризької мови до тепер лише зовсім трохи відрізняється від морфології тих нідерландських діалектів, що мали спільні кордони з фризьким ареалом. По суті змішаний (фризько-франкський) характер мають північноголандські діалекти [23:335–336].

Стосовно діалектної варіативності німецької мови необхідно зазначити, що на північному заході відсутній чіткий кордон з нідерландською мовою; і навпаки, діалектні кордони німецької і фризької є визначенішими [24:217]. Нижньонімецька мова не виходить з ужитку. В 1919 р. були опрацьовані засади нижньонімецької орфографії. З 1935 р. нижньонімецька діалектна лексика вживається в шкільних посібниках, церкві, театрі (нижньонімецький шверинський театр) [24:265]. Серед західних нижньонімецьких діалектів диференціюють нижньофранкський і нижньосаксонський. Нижньофранкський має особливу позицію: він розповсюджений в області північніше Дюссельдорфа і утворює перехідну зону між діалектами Бельгії, Нідерландів і Німеччини. Нижньосаксонський діалект розпадається на вестфальський, остфальський та північно саксонський [24:266].

Висновки та перспективи подальших розвідок. Наведене вище свідчить про тісніший зв'язок мовних діалектів західногерманських мов, які утворюють чітко окреслений тригон, вершинами якого слугують англійська (англо-фризько-саксонська) мова, фризька мова (яка утворює ланцюг вздовж узбережжя Північного моря від Фрисландії до Ютландії), нижньонімецька (давньосаксонська) мова. Доволі проміжну позицію посідає нідерландська мова, яка тяжіє до фризької та нижньонімецької. Тому її позицію у тригональній моделі можна визначити як дифузну, коливальну (осциляційну). Відповідно і окреслений тригон не є рівнобічним, а має викривлену структуру. З іншого боку нідерландська мова може розглядатися як така, що виходить з тригональної площини, здіймаючись над компланарною структурою, перетворюючи її на викривлений тетраедр з дифузною рухливою вершиною.

Окреслений тетраедр (поліедр) являє собою рухливий динамічний конструкт, оскільки кожний з його мовних складників пройшов різні стадії внутрішньоструктурних змін. Питання про внутрішньоструктурні зміни, що обумовлені зовнішнім впливом (стосовно історії англійської мови), залишається відкритим. У свій час було висунуте припущення, що скандинавський вплив на англійську мову спричинив швидкий розпад флективної системи та її заміну аналітичними конструкціями: ідентичність або схожість коренів у багатьох давньоанглійських і скандинавських словах при відмінності у закінченнях призвело до прагнення відкинути закінчення, що заважали взаєморозумінню між англосаксами і скандинавами, і замінювати флективні засоби виразу граматичних відносин аналітичними.

Але відомо, що більш-менш різко виражена тенденція до розвитку аналітизма притаманна всім германським мовам і прослідковується, порівняно із спільноіндоєвропейською граматичною системою, навіть в реконструйованій протогерманській мові. Скандинавський (можливо також французький) вплив міг у кращому випадку лише прискорити процес, стимули котрого лежать всередині самої граматичної системи давньоанглійського і – ширше – спільногерманського мовного типу [25:48].

Використання медіальної тригональної моделі, яка дислокується між пангерманським тригоном (вершинами котрого є східногерманські, західногерманські та північногерманські мови) та мікротригоном, вершинами якого є діалекти англійської мови: південно-західний (саксонський), північний (англійський) та кентський (ютський) дозволяє чіткіше виявити як спільні структурні компоненти, так і прослідкувати зміни, які відбувалися у континентальних і острівних діалектах.

У цьому плані здається доволі перспективним проаналізувати розвиток модальних дієслів. У германських мовах модальність реалізується не лише у системі способів, вона може репрезентуватися деякими частками або сполученнями модальних дієслів з інфінітивом. Ці конструкції не парадигматизовані, а в кожній германській мові вживаються різні модальні дієслова (до них іноді приєднується дієслово “дозволяти”). Найархаїчніший, малочисельний і структурно замкнений розряд складають претерито-презентні дієслова (репрезентовані переважно модальними дієсловами) [19:36–37]. Вони відіграли значну роль зокрема у розвитку футуральних часових форм. Це потребує подальшого

дослідження, оскільки саме формування аналітичного фут урума є прикладом максимальної десемантизації претерито-презентних дієслів.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Helfenstein J.* A comparative grammar of the Teutonic languages / J. Helfenstein. – London : Macmillan and Co, 1870. – 527 p.
2. *Задорожний Б. М.* Порівняльна фонетика і морфологія готської мови / Б. М. Задорожний. – Львів : Вид-во Львівськ. ун-ту, 1960. – 298 с.
3. *Васько Р. В.* Давньогерманський консонантизм: парадигматика і синтагматика / Роман Володимирович Васько. – К. : Видав. центр Київськ. нац. лінгвіст. ун-т, 2006. – 304 с.
4. *Буніятова І. Р.* Еволюція гіпотаксису в германських мовах (IV–XIIIст.) / Ізабелла Рафаїлівна Буніятова. – К. : Видав. центр Київськ. нац. лінгвіст. ун-ту, 2003. – 327 с.
5. *Бруннер К.* История английского языка / Карл Бруннер. – М. : Изд-во Иностран. лит-ры, 1955. – Т. I. – 324 с.
6. *Бруннер К.* История английского языка / Карл Бруннер. – М. : Изд-во Иностран. лит-ры, 1956. – Т. II. – 392 с.
7. *Wright J.* Grammar of the Gothic language and the gospel of St. Mark selections from the other gospels and the second epistle to Timothy with notes and glossary / J. Wright. – Oxford : The Clarendon Press, 1981. – 384 p.
8. *Wrede F.* Über die Sprache die Sprache der Ostgoten in Italien / F. Wrede // Quellen und Forschungen zur Sprach- und Culturgeschichte der germanischen Völker. – Strassburg, 1890. – Bd. 68. – S. 74–98.
9. *Гухман М. М.* Происхождение строя готского глагола / Мирра Моисеевна Гухман. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1940. – 154 с.
10. *Bremer O.* Ethnographie der germanischen Stämme / O. Bremer // Grundriss der germanischen Philologie. – Strassburg, 1900. – Bd. 3. – S. 808–873.
11. *Maurer F.* Nordgermanen und Alemannen / F. Maurer // Studien zur germanischen und frühdeutscher Sprachgeschichte, Stammes-und Volks kunde. – [3-te Aufl.]. – Bern ; München, 1952. – S. 64–115.
12. *Schwarz E.* Goten, Nordgermanen, Angelsachsen / E. Schwarz // Studien zur Ausgliederung der germanischen Sprachen. – Bern ; München, 1951. – Bd. 4. – S. 247–270.
13. *Жирмунский В. М.* Сравнительно-историческая грамматика и диалектология / В. М. Жирмунский // Материалы первой науч. сессии по вопросам герм. языкознания. – М. : Изд-во АН СССР, 1959. – С. 5–35.
14. *Streitberg W.* Urgermanische Grammatik. Einführung in das vergleichende Studium der atgermanischen Dialekte / W. Streitberg. – Heidelberg, 1896. – 472 S.
15. *Hirt H.* Handbuch des Urgermanischen / H. Hirt. – Heidelberg, 1931. – Bd. I. – 298 S.
16. *Прокош Э.* Сравнительная грамматика германских языков / Э. Прокош. – М. : Изд-во иностран. лит-ры, 1954. – 379 с.
17. *Krahe H.* Germanische Sprachwissenschaft / H. Krahe // Einleitung und Lautlehre. Sammlung Götschen. – Berlin, 1956. – Bd. 238. – S. 18–32.
18. *Смирницкий А. И.* Древнеанглийский язык / А. И. Смирницкий. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1955. – 318 с.
19. *Топорова Т. В.* Германские языки / Т. В. Топорова // Языки мира : Германские языки. Кельтские языки / ред. кол. т. : Н. И. Семенюк, В. Г. Калыгин, О. И. Романова. – М. : Academia, 2000. – С. 13–43.
20. *Сравнительная грамматика германских языков : [в 5 т.] / [под. ред. : М. М. Гухман, В. М. Жирмунского, Э. А. Макаева, В. Н. Ярцевой].* – М. : Изд-во АН СССР, 1962. – Т. 1 : Германские языки и вопросы индоевропейской ареальной лингвистики. – 204 с.
22. *Жирмунский В. М.* Немецкая диалектология / В. М. Жирмунский. – М.–Л. : Изд-во АН СССР, 1956. – 620 с.
23. *Миронов С. А.* Нидерландский язык / [С. А. Миронов, А. Л. Зеленецкий, Н. В. Иванова] // Языки мира: Германские языки. Кельтские языки / [ред. кол. т. : Н. Н. Семенюк, В. П. Калыгин, О. И. Романова]. – М. : Academia, 2000. – С. 274–299.
24. *Иванова Н. В.* Фризский язык / Н. В. Иванова, А. Л. Зеленецкий // Языки мира: Германские языки. Кельтские языки / [ред. кол. т. : Н. Н. Семенюк, В. П. Калыгин, О. И. Романова]. – М. : Academia, 2000. – С. 335–349.
25. *Абрамов Б. А.* Немецкий язык / Б. А. Абрамов, Н. Н. Семенюк // Языки мира : Германские языки. Кельтские языки / [ред. кол. т. : Н. Н. Семенюк, В. П. Калыгин, О. И. Романова]. – М. : Academia, 2000. – С. 216–274.
26. *Бархударов Л. С.* Английский язык / [Л. С. Бархударов, Е. Г. Беляевская, Б. А. Загорулько и др.] // Языки мира : Германские языки. Кельтские языки / [ред. кол. т. : Н. Н. Семенюк, В. П. Калыгин, О. И. Романова]. – М. : Academia, 2000. – С. 43–87.